

Słowo wstępne

Problem relacji jednostki i zbiorowości, której jest częścią, oraz zakres wolności indywidualnej od dawna zajmuje pisarzy i artystów, filozofów i antropologów, psychologów i socjologów, polityków i historyków, wreszcie wielu „zwyczajnych” ludzi, starających się zrozumieć świat i swoje w nim miejsce. Opinia o pożądanym zakresie wolności jednostki, właściwych sposobach jej wykorzystywania, a także uprawionych jej ograniczeniach warunkowana jest przez wiele czynników, wśród których najważniejsze nie poddają się weryfikacji empirycznej. Dotyczy to na przykład fundamentalnych założeń dotyczących natury ludzkiej oraz istoty życia społecznego.

Nie znaczy to oczywiście, że w tej istotnej sprawie historyk nie ma nic do zrobienia i powiedzenia. Dla historyka idei autonomia (wolność) jednostki, a więc pewna przestrzeń, w której jednostka dokonuje samodzielnych wyborów życiowych, jest istotną kategorią, od dawna zajmującą poczesne miejsce w dyskusjach filozoficznych, politycznych czy artystycznych oraz motywującą postępowanie jednostek i całych grup społecznych. Dla badacza parającego się historią społeczną autonomia jednostki jest jednym z immanentnych elementów struktury społecznej. Jej zakres był (i jest) bardzo różnicowany. Wśród czynników określających zakres autonomii jednostki szczególnie ważne wydają się uwarunkowania: **społeczne** (model struktury społecznej określający zasady relacji między jednostką a zbiorowością), **polityczne** (charakter organizacji życia publicznego oraz system prawny), **ekonomiczne** (sposoby i poziom zaspokajania potrzeb materialnych) oraz **kulturowe** (współkształtujące pogląd jednostki na jej sposób wpisywania się w świat oraz dostarczające rozmaitych wzorców, postaw i zachowań).

Z punktu widzenia historyka bardzo ciekawe i inspirujące wydaje się rozróżnienie „indywidualizmu ilościowego” i „indywidualizmu jakościowego”, zaproponowane przez Geорга Simmla. Typ pierwszy jest warunkowany społecznie i wiąże się z rozpadem tradycyjnych więzi społecznych, postępującym procesem różnicowania społecznego i specjalizacji. Natomiast „indywidualizm jakościowy” wynika z tego, że człowiek „nigdy nie poddaje się uspołecznieniu bez reszty, że coś z jego niepowtarzalności musi zawsze pozostać poza społeczeństwem”¹. Przyjmując tę propozycję za dyrektywę badawczą, historyk winien poddawać analizie wybrane fakty z przeszłości, pamiętając nieustannie o niejednorodnym podłożu postaw i zachowań jednostki. Zakładając, że autonomia jednostki jest zjawiskiem społecznym, badacz musi pamiętać, że jej zakres jest wypadkową wielu czynników oddziałujących równocześnie, wpływ zaś tych czynników nie sumuje się, przeciwnie, w wielu sytuacjach wzajemnie znosi. Środowisko społeczne opierające się o prawa zwyczajowe, tradycję i obyczaj często skutecznie neutralizuje wpływ prawa stanowionego. Może uniemożliwiać korzystanie przez jednostkę ze swobód udzielonych przez władzę lub przeciwnie, pozwalać jednostce sabotować wolę władzy. Rola każdego z wymienionych czynników jest odmienna w różnych czasach i społeczeństwach. Na przykład rola religii była znacznie większa w epoce przedprzemysłowej niż w drugiej połowie wieku XX, dla odmiany ostatnie kilkadziesiąt lat to okres wzrastającego wpływu na jednostkę instytucji kultury masowej, często realizujących konkretne zamówienia instytucji gospodarczych lub nieformalnych ośrodków wpływu.

Jednak równocześnie historyk nie może zapominać, że autonomia jednostki ma także swój wymiar indywidualny, jest wynikiem nieprzerwanego procesu negocjowania stopnia niezależności przez konkretne jednostki z wieloma jednocześnie czynnikami zewnętrznymi w konkretnym historycznym kontekście społecznym, politycznym, kulturowym i ekonomicznym. Tylko uwzględnienie „współczynnika humanistycznego” pozwala zrozumieć, że różni ludzie postawieni wobec tych samych wyzwań lub wyborów będą podejmowali odmienne decyzje.

¹ H.-J. Dahme, O. Rammstedt, *Wprowadzenie*, w: G. Simmel, *Pisma socjologiczne*, wybór, oprac. i wpraw. H.-J. Dahme, O. Rammstedt, tłum. M. Łukasiewicz, wstęp do wyd. pol. J. Szacki, Warszawa 2008, s. 39.

Zakres autonomii jednostki można ujmować jako przestrzeń decyzji nie tylko wolnej, ale także podejmowanej w warunkach możliwości (lub konieczności) wyboru czynnika, któremu się poddać, a który odrzucić. W tym sensie może być zarówno przywilejem, jak i obowiązkiem jednostki.

Autonomia jednostki może być rozumiana także jako mechanizm pozwalający harmonizować indywidualne cechy i potrzeby jednostki z wymogami bliższego i dalszego otoczenia społecznego, a tym samym nadający strukturze społecznej większą elastyczność.

Historyczna analiza pozycji jednostki w zbiorowości nie tylko nie powieli różnorodnych propozycji interpretacyjnych formułowanych przez filozofów, socjologów, antropologów czy psychologów społecznych, ale stanowi ich ważną weryfikację.

Celem niniejszej publikacji jest przybliżenie problemu autonomii jednostki jako zagadnienia badawczego dla historyka oraz prezentacja pewnego materiału przydatnego do sformułowania hipotez dotyczących znaczenia autonomii indywidualnej w dziejach europejskich ostatnich stuleci.

Włodzimierz Mędrzecki